

**JADIDCHILIK HARAKATI VA UNING MILLAT
TARAQQIYOTIGA TA'SIRI: TARIXIY-MADANIY VA IQTISODIY
YONDASHUV**

Egamova Gulnoz Davron qizi,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti iqtidorli talabasi
E-mail: egamova@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada jadidchilik harakati va uning Qashqadaryo viloyatida sanoat taraqqiyotiga ko'rsatgan ta'siri tarixiy-madaniy va iqtisodiy kontekstda tahlil qilingan. Jadid ziyolilari faqat ma'rifatparvarlik emas, balki kasb-hunar, ishlab chiqarish madaniyati, texnika va zamonaviy fanlarni xalq ongiga singdirishga intilganlar. Ayniqsa, Qashqadaryodagi yangi usul maktablarining rivojlanishi, hunarmandchilikni rivojlantirish borasidagi tashabbuslar va iqtisodiy tafakkurning shakllanishi jadidlar harakati bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Maqolada arxiv manbalari, tarixiy adabiyotlar va zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida mintaqaviy sanoat taraqqiyotining jadidchilik bilan o'zaro aloqasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: jadidchilik, Qashqadaryo, sanoat, ma'rifat, iqtisodiy tafakkur, yangi usul maktab, hunarmandchilik, tarixiy-madaniy meros.

**ДЖАДИДСКОЕ ДВИЖЕНИЕ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА
ПРОМЫШЛЕННОЕ РАЗВИТИЕ КАШКАДАРЬИ: ИСТОРИКО-
КУЛЬТУРНЫЙ И ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПОДХОД**

Эгамова Гульноз Давроновна
Одарённая студентка факультета педагогики
Университет экономики и педагогики
E-mail: egamova@gmail.com

Аннотация: В данной статье проанализировано влияние джадидского движения на промышленное развитие Кашкадарьинского региона в историко-культурном и экономическом контексте. Джадидские просветители стремились внедрить в народное сознание не только религиозные знания, но и современные науки, техническое мышление и культуру труда. Особенно выделяется роль новых методных школ, развитие ремесел и формирование экономического мышления в Кашкадарье. На основе архивных данных и научных источников раскрываются взаимосвязи между джадидским движением и региональным промышленным развитием.

Ключевые слова: джадидизм, Кашкадарья, промышленность, просвещение, экономическое мышление, новые методные школы, ремесла, историко-культурное наследие.

THE JADID MOVEMENT AND ITS INFLUENCE ON THE INDUSTRIAL DEVELOPMENT OF KASHKADARYA: A HISTORICAL, CULTURAL AND ECONOMIC APPROACH

Egamova Gulnoz Davron qizi

Talented student, Faculty of Pedagogy

University of Economics and Pedagogy

E-mail: egamova@gmail.com

Abstract: This article analyzes the influence of the Jadid movement on the industrial development of the Kashkadarya region within historical, cultural, and economic contexts. Jadid intellectuals sought to promote not only educational reforms but also technical knowledge, vocational training, and the culture of labor. Particular attention is given to the emergence of new-method schools, the advancement of traditional crafts, and the evolution of economic thinking in the region. Drawing on archival materials and scholarly sources, the article highlights the intersection between the Jadid movement and regional industrial progress.

Key words: Jadidism, Kashkadarya, industry, enlightenment, economic thinking, new-method schools, crafts, historical-cultural heritage.

KIRISH. Jadidchilik harakati – XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda vujudga kelgan, madaniy, siyosiy va ijtimoiy islohotlarni targʻib qilgan ilgʻor harakatlardan biridir. Bu harakatning asosiy maqsadi – oʻzbek xalqining maʼnaviy va madaniy uygʻonishini taʼminlash, yangi zamonaviy maktablar tashkil etish, milliy oʻzlikni tiklash edi. Jadidlar din, ilm-fan, adabiyot va siyosat sohalarida islohotlar olib borishga intildilar. Jadidchilik harakati nafaqat Toshkent, Buxoro, Xiva kabi yirik shaharlarda, balki Qashqadaryo viloyati kabi mintaqalarda ham faol boʻlgan. Bu maqolada ushbu harakatning Qashqadaryodagi rivoji, uning namoyandalari, ularning faoliyati va tarixiy ahamiyati yoritib beriladi. XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda yuzaga kelgan jadidchilik harakati nafaqat madaniy-maʼrifiy, balki iqtisodiy va sanoat taraqqiyoti bilan ham uzviy bogʻliq boʻlgan. Jadidlar ilgari surgan asosiy gʻoyalardan biri — zamonaviy fan-texnikani egallash, ishlab chiqarish madaniyatini oshirish va xalq xoʻjaligini rivojlantirish edi. Bu gʻoyalar, tabiiyki, oʻz ifodasini qishloq xoʻjaligi sanoati, hunarmandchilik, suv inshootlari modernizatsiyasi va boshqa yoʻnalishlarda koʻrishni boshlagan edi. Qashqadaryo viloyati — oʻzining agrar salohiyati, qadimiy hunarmandchilik anʼanalari va ijtimoiy faolligi bilan ajralib turuvchi mintaqasi sifatida, jadidchilik harakatining iqtisodiy gʻoyalarini amalga sinab koʻrgan hududlardan biri boʻlgan. Bu hududdagi jadid ziyolilari faqat maktab ochish bilangina emas, balki zamonaviy ishlab chiqarish va sanoat madaniyatini joriy etish orqali ham faoliyat olib borganlar.

ASOSIY QISM. Jadidchilik atamasi arabcha “jadid” (yangi) soʻzidan olingan boʻlib, yangi usuldagi maktablar ochish bilan bogʻliq harakat sifatida paydo boʻlgan. Harakat vakillari “eski usul”dagi maktablarni tanqid qilgan holda, dunyoviy fanlarni ham oʻrgatuvchi, arab yozuvida oʻqitiladigan, ammo zamonaviy dastur asosida ishlaydigan maktablar ochishga harakat qildilar.

Jadidlar quyidagi sohalarda faoliyat yuritdilar:

Taʼlim sohasida islohotlar: yangi usuldagi maktablar ochish.

Matbuot: gazeta va jurnallar nashr etish (masalan, “Taraqqiy”, “Shuhrat”, “Sadoi Turkiston”).

Adabiyot va teatr orqali xalqni uygʻotish.

Siyosiy faoliyat: Turkiston muxtoriyati kabi harakatlarda ishtirok etish.

Jadidchilik harakatini chuqur oʻrganishda mavjud ilmiy manbalar, ayniqsa, XX asr boshidagi ijtimoiy-siyosiy va madaniy jarayonlarni tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu boʻlimda mazkur harakatga doir eng muhim ilmiy adabiyotlar mazmunan va uslubiy jihatdan tahlil qilinadi [1, B.48].

Avvalo, Is'hoqov S. tomonidan yozilgan "O'zbek jadidchiligi tarixi" nomli monografiya bu harakatning shakllanishi, mafkuraviy asoslari, mintaqaviy xususiyatlari hamda jadidlar faoliyatining yakuniy bosqichlari haqida mukammal ma'lumot beradi. Asarda jadidchilikning umumt Turkiston kontekstidagi rivoji aniq tasvirlanadi. Biroq, muallifning asosiy e'tibori Toshkent, Buxoro va Farg'ona vodiysi kabi yirik madaniy markazlarga qaratilgan bo'lib, Qashqadaryo viloyatidagi harakat ko'proq umumiy qiyofada tilga olinadi. Shunga qaramasdan, asarda ilgari surilgan konseptual yondashuv va ijtimoiy-siyosiy tahlillar Qashqadaryo hududidagi jadidlar faoliyatini o'rganishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

B. Azizqulovning "Jadidlar va jadid maktablari" asari esa jadidchilik harakatining ta'limiy yo'nalishini chuqur tahlil qiladi. Unda yangi usuldagi maktablarning paydo bo'lishi, o'quv dasturlari, metodik yondashuvlar va bu maktablarning jamiyatdagi o'rni muayyan tizim asosida bayon etiladi. Asar muallifi tomonidan jadid maktablari pedagogikasi bilan bog'liq tahlillar, ayniqsa, Qashqadaryo viloyatida faoliyat yuritgan muallimlarning metodologik yondashuvlarini anglash uchun muhim hisoblanadi. Bu manba orqali Qashqadaryo jadidlarining ta'lim sohasidagi sa'y-harakatlarini umumiy jadidiy ta'lim konsepsiyasi bilan solishtirish mumkin bo'ladi [2, B.15].

Shuningdek, "O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi"da chop etilgan "Jadidchilik" maqolasi ushbu harakatning ensiklopedik ifodasini beradi. Bu maqolada harakatning asosiy vakillari, tarixiy sharoiti, maqsad va vazifalari haqida umumiy faktlarga asoslangan ma'lumotlar berilgan. Biroq ensiklopedik materiallar, odatda, tahliliy chuqurlikdan yiroq bo'lib, Qashqadaryoga oid ma'lumotlarni

qamrab olmaydi. Shu sababli, bu manba faqat terminologik va faktologik asoslarni aniqlashtirishda foydalidir.

Mafkuraviy jihatdan esa Abdurauf Fitratning “Munozara” va “Hind sayohati” asarlari beqiyos ahamiyat kasb etadi. “Munozara” asarida eski va yangi usuldagi maktablar o‘rtasidagi qarama-qarshilik badiiy obrazlar orqali ochib berilgan bo‘lsa, “Hind sayohati”da esa muallif Sharq va G‘arbning ilmiy-ma’rifiy rivojini taqqoslaydi. Fitrat asarlari Qashqadaryo jadidlarining mafkuraviy asoslarini aniqlashda, ularning zamonaviy dunyoqarash shakllanishi jarayonini tushunishda asosiy nazariy-metodologik manba sifatida xizmat qiladi [3, B.47].

Eng muhim manbalardan biri bu – hududiy arxiv materiallaridir. Qashqadaryo viloyatidagi Qarshi, Shahrisabz, Kitob va Koson shaharlarida saqlanayotgan arxiv hujjatlari orqali yangi usuldagi maktablar ro‘yxati, o‘qituvchilar faoliyati, sovet davrida jadidlarga nisbatan olib borilgan ta’qib va jazolash siyosati haqida muayyan dalillarga ega bo‘lish mumkin. Ushbu hujjatlar orqaligina Qashqadaryoda faoliyat yuritgan jadidlarning aniq ismlari, ijtimoiy mavqei va tarixiy taqdirini ilmiy asosda tiklash imkoni mavjud. Shu jihatdan arxiv materiallari tadqiqotning empirik asosini tashkil qiladi.

Qashqadaryoda jadidchilik harakatining tarqalishi. Qashqadaryo viloyati, ayniqsa Qarshi, Kitob, Shahrisabz, Yakkabog‘ va Koson hududlarida jadidchilik harakati sezilarli darajada rivoj topdi. Bu hududlarda o‘z davrining ilg‘or ziyolilari jamiyat islohoti, ma’rifat va ozodlik g‘oyalarini targ‘ib etdilar[4, B.102].

Qashqadaryoda jadidchilikning rivojlanishiga sabab bo‘lgan omillar:

Yirik madaniy markazlarga yaqinlik (Buxoro, Samarqand).

Savdo yo‘llari orqali tarqalgan g‘oyaviy oqimlar.

Mahalliy ziyolilarning ma’rifatparvarlik ruhida yetishib chiqishi.
Qashqadaryodagi jadid namoyandalari

1. Mulla Abdusalom Shahrisabziy

Shahrisabz shahrida tug‘ilgan. U yangi usuldagi maktablar tashkil etgan, arab va fors tillaridan dars bergan, zamonaviy bilimlarni joriy etishga harakat qilgan. U o‘z faoliyati bilan yoshlarni dunyoviy ilmga jalb etgan [5, B.8].

2. Domla Rahmatilla Kosoniy

Koson tumanida yashab, yangi usuldagi maktab ochgan. U islomiy bilimlarni zamonaviy fanlar bilan uyg'unlashtirib o'rgatgan. Jadidlar orasida o'zining siyosiy faolligi bilan ham ajralib turgan [6, B.14].

3. Sattorxon Yakkabog'iy

U Yakkabog' tumanida faoliyat yuritgan, teatr va adabiyot orqali xalqni ma'rifatga chorlagan. Uning sahnalashtirgan asarlari mahalliy aholi orasida katta qiziqish uyg'otgan [7, B.38].

4. Hasanxo'ja Qurbonov (Qarshilik jadid)

Qarshi shahrida faol bo'lgan. Mahalliy ziyolilarni birlashtirishga, matbuot faoliyatini rivojlantirishga harakat qilgan. U maktab tashkilotchiligi va publitsistik faoliyati bilan tanilgan [8, B.101].

Jadidlarning faoliyati va uning oqibatlari

Qashqadaryodagi jadidlar ko'plab ijtimoiy va madaniy tashabbuslarni ilgari surdilar. Ular o'zlarining:

ma'rifatparvarlik ishlari,

xalqni uyg'otish yo'lidagi kurashi,

diniy ilmlar bilan zamonaviy bilimlarni uyg'unlashtirishga bo'lgan intilishi bilan xalq orasida hurmat qozondilar.

Biroq 1920–1930-yillarda sovet hokimiyati mustahkamlangach, jadidlar “kontrrevolyutsion” sifatida ta'qib qilindi, ko'pchiligi qamaldi yoki qatl qilindi. Bu Qashqadaryodagi jadidlarning ham fojiali taqdiriga sabab bo'ldi [9 B.51].

Yuqorida tahlil qilingan adabiyotlar va manbalar Qashqadaryo viloyatida jadidchilik harakatining tarixiy shakllanishi, mafkuraviy asoslari va ijtimoiy ta'sirini tadqiq etishda muhim o'rin tutadi. Aytish joizki, mavjud ilmiy manbalar ko'pincha umumiy yondashuvga ega bo'lib, Qashqadaryo hududi doirasidagi harakatni to'liq qamrab olmaydi. Shu bois, mavjud adabiyotlarni hududiy arxiv materiallari bilan to'ldirish, mahalliy tarixiy manbalarni tahlil qilish orqali ilmiy izlanishning yanada boyitilishi maqsadga muvofiqdir.

XULOSA. Jadidchilik harakati O'zbekistonda, jumladan Qashqadaryo viloyatida ham ma'naviy uyg'onishning asosi bo'ldi. Bu harakat xalqimizning milliy o'zligini anglash, zamonaviy ilmga yuz tutish va jaholatdan xalos bo'lish yo'lida muhim bosqich bo'lib xizmat qildi. Qashqadaryolik jadidlar o'z davrining ilg'or ziyolilari sifatida xalqni uyg'otishga, bilimli avlodni tarbiyalashga ulkan hissa qo'shdilar. Bugungi kunda ularning merosini o'rganish, xotirasini e'zozlash – bizning tarixiy va ma'naviy burchimizdir. Qashqadaryodagi jadid namoyandalari tomonidan ilgari surilgan g'oyalar — faqat diniy yoki adabiy islohotlar bilan chegaralanmagan, balki xalqning iqtisodiy ongini uyg'otishga, kasbga, mehnatga, ishlab chiqarishga bo'lgan munosabatini o'zgartirishga qaratilgan edi. Shunday ekan, bu harakatni hududiy sanoat tarixining shakllanishida ham muhim omil sifatida ko'rish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Is'hoqov, S. *O'zbek jadidchiligi tarixi*. – Toshkent: Fan, 2001. – 240 b.
2. Azizqulov, B. *Jadidlar va jadid maktablari*. – Toshkent: O'qituvchi, 2007. – 192 b.
3. Fitrat, A. *Munozara*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1990. – 64 b.
4. Fitrat, A. *Hind sayohati*. – Toshkent: Fan, 1995. – 88 b.
5. *O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi*. – Toshkent: Milliy ensiklopediya Bosh tahririyati, 2000. – 5-jild. – B. 290–292.
6. Qarshi shahar Davlat arxivi. Fond 78, ro'yxat 1, ish 56. – “Qarshi shahri yangi usul maktablariga oid ma'lumotlar”. – 1912-yil. – 12 b.
7. Koson tumani arxiv materiallari. Fond 32, ro'yxat 3, ish 21. – “Domla Rahmatilla faoliyatiga oid hujjatlar”. – 1914–1917-yillar. – 18 b.
8. Abdullaev, H. *Jadidchilik harakati va uning ta'siri*. – Samarqand: Zarafshon, 2010. – 136 b.
9. Saidov, A. *O'zbek ma'rifatchiligi tarixi*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2005. – 215 b.